

■ SZEMTŐL SZEMBEN ERNST BLOCHHAL

Ritkán adatik meg találkozunk a kor nagy gondolkodóival. Eppen ezért a sors különös kegyének tartom, hogy esztendőkkel ezelőtt szemtől szemben ülhettem Ernst Blochhal, aki 92 éves korában a közelmúltban halt meg. Filozófusok gondolatvilágának megértéséhez nyilván nincs szükség közvetlen kapcsolatra. Az ilyesmi különben, szerencsés körülmények között is, csak kortársak között jöhet létre. Úgy hiszem, vannak azonban nem csupán a lét, az emberi történelem rejtélyeibe mélyen bevilágító, s ezért jelentős szellemi hatást gyakorló tanítások, de léteznek karizmatikus gondolkodók is. Olyanok, akik személyes varázssukkal fokozzák fel gondolataik vonzerejét. Egy olyan filozófus esetében pedig, mint Bloch, akinek alapvető kategóriái között a reményt, az igazi emberi hon nyújtotta melegséget, az emelt fővel való éleést találjuk, egyenesen relevánsnak kell tekintenünk, hogy ezeket az erényeket és tulajdonságokat milyen hőfokon, milyen hitelességgel személyesíti meg. A tíz évvel ezelőtti találkozást felidézve úgy érzem, a Bloch egyéniségéből áradó benső kiegyensúlyozottságnak, bölcsességnek és méltóságnak nem kevés szerepe volt abban, hogy később műveivel mind behatóbban kezdtem foglalkozni.

Tübingenbe ugyanis csak annak a benső szükségletnek az ösztökélésére utaztam, hogy ha lehetséges, megismerjem a filozófust, akit az alkotó marxizmus egyik nagy élő képviselőjeként tartottam számon.

Vállalkozásom majdnem kudarcba fulladt. „Férjem annyira elfoglalt, hogy sajnos nem tudja Önt fogadni” — hangzott a válasz, amikor telefonon Blochék lakásán jelentkeztem. Karola asszony ellenállása azonban pillanatok alatt megszűnt, amikor — bűvös igeként — azt a másik kiemelkedő eszme- és harcostársat neveztem meg, akinek ajánlását magammal hoztam. Ő is nyitott ajtót, amikor estefelé a szerény, csendes Neckar-parti villa csengőjét megnyomtam. A beszélgetés során inkább Karola asszony vitte a szót, akit őszintén érdekelni látszott mindaz, amiről beszámoltam. Néhány perc múltán megjelent Bloch. Az akkor nyolcvankét éves filozófus eleinte hallgatásba burkolózott. Szótlanul szívtá pipáját, és sokdioptriás szemüvegén keresztül időnként egy-egy pillantást vetett rám. Mondókámat befejezve, hozzá fordultam: „Mondja meg kérem, mit jelent a remény elve itt és most?” És Bloch beszélni kezdett. Hangja halk volt, szavaiból, érveiből azonban szilárd fejlődéstendenciának s a bennük rejlő potencialitásoknak a felismerése vezet el a valóban újhoz. A nem teljesen meghatározott s az emberi cselekvéstől a megvalósulás stádiumába juttatott lehetőségek igénye szavatólja viszont Bloch derülést közvetítő nézeteinek militáns jellegét.

Éreztem, ez a matuzsálemi kort megért filozófus nemcsak teljes szellemi frissességnek örvend, hanem rendkívül fogékony is nyitott maradt mindaz iránt, amit éppen rendszerének másik alapfogalma, a *nóvum* kategóriája fejez ki. Blocht joggal mint a remény filozófusát méltatják és értelmezik. Ma, annyi évvel a rövid találkozás után, számomra főként az emberi méltóság korparancsának tolmácsolójaként vált nyugtalanító eszmei és erkölcsi ösztönzővé. A remény s az emberi méltóság filozófusa azonban nem választható el a *lehetőség* modern elméleti megfogalmazójától. A nem pusztá ábrándot, hanem reményteli reményt, docta spes-t jelentő emberi várakozások beteljesülésének alapját ugyanis a lehetőségek kínálják. A külső világ fejlődéstendenciáinak s a bennük rejlő potencialitásoknak a felismerése vezet el a valóban újhoz. A nem teljesen meghatározott s az emberi cselekvéstől a megvalósulás stádiumába juttatott lehetőségek igénye szavatólja viszont Bloch derülést közvetítő nézeteinek militáns jellegét.

Most, hogy a személyiségét és eszmerendszerét értékelő nekrológokat olvasom, az egyszeri beszélgetés maradandó élményeként mintha ismét a blochi karizma sajátos áramkörébe kapcsolódnék be. Mintha ma is emberségének melegét éré-

kelném. Aki gondolataival és egész életével oly meggyőzően példázta azt az irányzatot, amelyet a marxizmusnak — egy új felvilágosodással azonosított — meleg áramlataként határozott meg, soha nem csökkenő szenvedélyességgel hirdette a szocialista humanizmus változatlan érvényét. A humanizmust megkérdőjelezőkkel polemizálva, a humanizmus elvontságára, tehetetlenségére és a manipulációkra hivatkozókkal vitatkozva, Bloch megélt tapasztalatok hitelével emlékeztetett a szocialista emberség demokratikus jelentésére, s a mondhatni illúziók nélküli hittel tudatosította e fogalomban feszülő jövőös törekvéseket. Nem vonta kétségbe az elvont ember feuerbachi felfogásának marxi kritikáját, de kiemelte, hogy az ember fogalma nagy forradalmi múlttra tekinthet vissza, forradalmi töltete pedig megőrizte robbanó erejét mindazokkal a viszonyokkal szemben, amelyek az elidegenedést szülik. Ami az elvontságot illeti, Bloch szerint ez is megszűnik, mi-helyt tudatosítják, hogy az ember konkrét megnyilvánulása az egyénben található meg. Az ismert marxi tétel parafrázisaként Bloch arra utalt, hogy az egyén felszabadítása indítja meg a társadalmi gazdagság összes forrásainak bő áradását.

Az emberi életkor végső határain Ernst Blochnak megadatott, hogy életművét kiteljesítse. Hosszú élete során megélté azt is, hogy szenvedélyes, pró és kontra állásfoglalásokat kiváltó rendszerének hatása jelentősen növekedni kezdett. Volt része elismerésekben, s támadásokban sem szűkölködött. Bár az utóbbi éveiben már semmit sem látott, jövőt fürkésző s a holnapoknak elébe siető gondolatait látni taníthatan.

Gáll Ernő

A FILOZÓFIA TÉTJE ÉS AZ IFJÚSÁG

1975-ben Ernst Bloch interjút adott a kanadai rádióknak. Az interjú rövidített szövege a hamburgi *Die Zeit*-ben jelent meg. Alább a beszélgetés első feléből közlünk részletet.

— A „reményelv“ filozófiája igazság-igényét nem a jelenre, hanem a jövőre vonatkoztatja. A jövő azonban lehet igaz és lehet hamis. Nem minden jövőrevonatkozás szolgálja az igazságot. Hogyan lehet az igaz jövőt megkülönböztetni a hamis jövőtől?

— A *Reményelv* (Prinzip Hoffnung) című könyvem a következő kérdésekkel kezdődik: Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Hová megyünk? Mire várunk? Mi vár ránk? Már ennyiből is sejteni lehet, hogy számomra a filozofálás — kérdés; filozófiai foglalatosságom tárgyára kérek rá, közelebbről e tárgy fejlődési tendenciáira. A kérdés ügyszólván gondolkodásom alaptóusa. Csakhogy ezek a kérdések nem a szokásos értelemben vett kérdések, nem mi kérdezzük, hanem maga a tárgy teszi fel a kérdéseket. A kérdés a tárgy maga. Van ebben valami kísérletjelleg. Heidelbergi fizikus kollégám, Kirchoff mondta egyszer: „A kísérlet — magához a természethez intézett kérdés.“ Ez a megállapítás nemcsak a fizikában érvényes. Kérdéseinket a homályhoz intézzük, amely elrejtja előlünk a tárgyat, nemcsak mi tapogatozunk a fény felé, hanem a tárgy maga is fényre kívánczik. Ami itt fontos, az a kérdés új viszonya az időhöz, a kérdés jövőre-irá-

nyultsága, mégpedig a valódi jövő felé irányulása a hamis jövővel szemben.

Az is jövő persze, hogy este le kell majd fekdünnünk. A lefekvés azonban ismétlődő valami, százsor és ezerszer megesett már. Nem tartogat számunkra semmi újat, hiányzik belőle a valódi jövő dimenziója. Pedig egyedül ezen fordul meg minden. Enélkül csak az adott ismétli magát, mely reflektálatlan formában, pusztán nyelvileg kérkedik jövőidejével.

A valódi jövő — fejlődés. Fejlődés, amely szólít bennünket és amelyet nekünk kell véghezvinni. Ez kényszerít rá, hogy kilépjünk az átélt pillanat homályából, és ébreszt önmagunkra, és ennek köszönhetően tudjuk „előhívni“ a dolgokat önmagunkban és környezetünkben. „Előhívni“ nemcsak abban az értelemben, hogy kiszabadítjuk a dolgokat pusztán közel-létükből, mely már önmagában is homálykeltő állapot volt, hanem abban az értelemben is, hogy a dolgokat mint feladott példát oldjuk meg, mint amikor a tanító felszólítja a tanulót, hogy „kijött-e“ már az eredmény. „Előhívni“ a filozófia nyelvén annyit jelent, hogy a tárgyat olyan új szintre helyezzük, ahonnan könnyebben áttekinthető. Mert az átélt pillanat mindig közvetlen, tehát homályos, tehát „előhívatlan“. A tárgy homálykeltő közel-léte az a nyugtalanító állapot, mely egyben mozgó is, ez munkál bennünk s a világ minden dolgában.

Hanem a közmondás is azt tartja: „a világítótorony árnyékában a legsűrűbb a homály.“ Ez azt jelenti, hogy

a frissen átélt pillanat a leghomályosabb; csak később és alighanem torzított voltában sikerül megragadni s valamiféle kusza képet alkotni róla, magunkon átforgatva tudjuk csak kiragadni torz közvetlenségéből. De azt is megtehetem, hogy felkészülök erre a pillanatra, elképzelve valamit, aminek még nem jött el az ideje. Ha ez az elképzelés a valódi jövőt vázolja fel magának, akkor az, amit elképzelttem — vágyálmaim és eszményeim csiráiból — utópikus gondolkodássá növekedhet. A filozofálásnak olyan új módja ez, melynek semmi köze sincs a már meglévő *puszta felidézéséhez*, vagyis az adottságok újratermeléséhez, mint ahogy azoknak a dolgoknak a reprodukálásához sem, amelyek létrejöttében nem volt semmiféle szerepem. Ennek a filozófiának nem az a tétje, hogy egyesek szolgái észjárását kövesse, amely mindenből csak azt tudja előhívni, amit már úgyszólván régen előhívtak, s amely a fogalmi tükrözés látszatát csempészi be a puszta közvetlenségbe.

— *Az új jövő-tartalom alapvető anticipációs formái a Prinzip Hoffnung szerint az álmok: álmodunk, álmodozunk, jobb életről ábrándozunk. Mi a nappali álmok (Tagtraum), a fantáziaképek funkciója?*

— A képzelet mindennapos az ember életében, különösen serdülőkorban játszik fontos szerepet. Különbséget kell azonban tennünk a nappali álm (Tagtraum) — a képzelet e röpke kalandútjai — és a valódi álm (Nachttraum) között. Az előbbivel naponta találkozunk, a pszichoanalízis mégis majdnem kizárólag az utóbira összpontosít. Képzeletünk nappali működését pedig éppen az különbözteti meg a szokásos éjszakai álomlátástól, hogy a nappali álm nincs alávetve semmiféle belső cenzúrának. Az elnyomott kishivatalnok nappali álmába ezért az is belefér, hogy milyen jó volna egy szép napon meggyilkolni „kedves” főnökét, a házasságban frusztrált férj pedig a „szeretett” házastársat teszi el — képzeletben — láb alól. A belső erkölcsi cenzúra

hiányával függ össze, hogy a nappali álmoknak nincs sajátos jelképrendszere, csak toposza van. Az egyik ilyen nappaliálom-toposz — az ifjúság. Amíg fiatal az ember, el akar érni valamit. Nem tudja még pontosan, mi akar lenni, és nem ismeri a hozzá vezető utat, csak a végcél lebeg a szeme előtt. Az ifjúságnak a nagy korfordulók ideje kedvez, a nagy történelmi fordulatok kora, hogy ne mondjunk forradalmi időszakot. Ilyen konkrét-történelmi korszakváltás a francia forradalmat és az októberi forradalmat közvetlenül megelőző periódus. De ilyen korszakváltásnak tekinthető a reneszánsz is, melyet nem lehet a szó szoros értelmében vett forradalomnak nevezni, de ahol az ifjúság — paradox módon — sokkal könnyebben és átütőbb formában érvényesült, mint 1789 és 1917/18 ténylegesen forradalmi mozgalmában. A reneszánsz kínálta mind ez ideig a lehető legkedvezőbb történelmi kontextust az ifjúság nappali álmainak megvalósításához. A nappali álmok világát persze a magát már fiatalnak nem mondható korosztály is tudomásul veszi, hiszen éreznie kell, hogy „van valami a levegőben”, és hogy a kor „valamiféle változásokkal terhes”. Ez a valami azonban még nem bontakozhatott ki, csak sejtjük az eljövetelet, csak érezzük a lehetőséget, anélkül hogy tudomásul vennénk, milyen közvetítésekre van szükség ahhoz, hogy valósággá váljék.

Ez az állapot ugyanakkor a felfokozott kreativitás és termékenység állapota, melyet kevésbé pontos kifejezéssel élve „alkotói”-nak szoktunk nevezni — az „előhívás” állapota ez, egyszóval a *nóvumé*, mely a freudói álomból teljességgel hiányzik, és csak a nappali álomban van meg. Valami új keletkezik, valami, ami sohasem volt, és mégsem „teljesen” új, mert a tiszta új sohasem egészen új: mint jövőre irányultság — anticipációs formában — egész történelme folyamán végigkísérte az emberiséget. Ez az új csak annyiban új, hogy a forradalom még nem „hívta elő” benne a kifejezésre váró lehetőséget.

A. J. fordítása

EXPERIMENTUM MUNDI

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban tavaly közölt interjú részlete.

— *Úgy tudjuk, Ön másként ítéli meg a filozófia jövőjét, mint Marx. Ön szerint a filozófia, Marx elképzelésével el-*

lentétben, önmaga megvalósulásával nem szűnik meg.

— Nos, ebben a kérdésben maga Marx és Engels sem értett egyet. Engels a filozófiát sokkal inkább feloldja az egyes tudományokban és a gyakorlat-

ban, mint Marx, s ebben a XIX. század második felének hatása érződik. A század első fele még hegeli, a század második fele azonban „beköltözött a laborbába”. Ez a banalisszá váló korszak levezette a filozófiát. „Kénkökamra” — ezt írták fel a heidelbergi diákok annak a filozófiai auditoriumnak a falára, amely Kuno Fischer előadóterme volt. Ez volt az általános magatartás a filozófiával szemben. A filozófia csak 1900—1905 körül részessült némi kegyelemben. Engels életének nagyobb hányada esett a XIX. század második felére, mint Marxé, ez valamelyes magyarázatot ad nézetkülönbségükre. Csakhogy: ha a megvalósult filozófia — már kommunizmus, akkor az elgondolt, óhajtott kommunizmus — legfeljebb még csak filozófia. De mint filozófia, akkor sem szűnik meg, ha megvalósul, vagy — mivel ez hosszú folyamat — ameddig megvalósul. Amivel a filozófia eddig csak mint „elméleti biancó”-val rendelkezett, azt végül is „be kell váltania”. Marx és Engels, mint a gyakorlat emberei, többre becsülték a készpénzt a váltócédulánál: többre tartották a kommunizmust, ezt a gyakorlati mozgalmat — a nem is Hegel, hanem mások esetében — oly sok inflációt megélt filozófiánál. Nem azon kell tehát vitázni, hogy melyik előbbrevaló. Elméletre és gyakorlatra egyaránt szükségünk van. De a gyakorlat elmélet nélkül — ablakcsörömpöléssel végződik.

— *Mégis, véleménye szerint a marxizmusban is léteznie kell egyfajta természetes munkamegosztásnak filozófia és politika között? Vagy inkább azt mondhatjuk, hogy a filozófia szellemi táplálékot nyújt ugyan a gyakorlati politikának, de a filozófiának át kell alakulnia, más nyelvet kell beszélnie ahhoz, hogy behatolhasson a tömegek fejébe. Hogyan látja Ön ezt a viszonyt?*

— „Kétszer mér, egyszer vág” — tartja a régi közmondás. Egy dolog az elmélet, és ismét más a belőle adódó gyakorlat. Ha nem járattuk be, nem kísérletezzük ki előbb fogalmilag a dolgot, ha nem mérlegetünk, mielőtt kockáztatnánk, továbbra is a sötétben fogunk tapogatózni, és ezért többnyire drágán kell megfizetnünk. A brechti színház minden darabja tandrámá, még akkor is, ha később Brecht már nem használta ezt a szót. A tandrámá arra jó, hogy minél kevesebb költséggel és véraldozattal, úgyszólván elméletileg lehessen kipróbálni, milyen a színpadon, ha az örök fejbőlintónak van igaza. Aztán egy ellenmodellel, hogy milyen az, ha az örök ellenzékinek van igaza. Végül egy harmadik modellel esetleg azt is, milyen az, ha az örök habozónak

van talán igaza. Az *igen*, a *nem* és a *talán* tehát előbb elméletileg, az ún. elidegenedési effektusokban jelenik meg a színpadon. Aztán a függöny legördül, és minden kérdés nyitva marad. Végül is ez történik minden téren, ahol nem koptatják el túlságosan az elméletet. Régi mese, hogy előbb gondolunk el valamit filozófiailag, és csak aztán látunk hozzá a gyakorlati megvalósításhoz, mégpedig „minél kevesebb költséggel és véraldozattal” stb., stb. A dolgokat fejben gondoljuk ki, de nem „tartjuk” fejben őket — és ez a gyakorlat. Ez persze nemcsak itt fordul elő, hanem a tudomány és technika viszonyában is. Mindenütt van egy elméleti *tanterem*, amelyből a gyakorlat csak hasznolt húz, amikor konkrét praxissá válik, és nem a felületen pepecsel. Elmélet nélkül nincs gyakorlat, és gyakorlat nélkül minden elmélet üres, hatástalan és közömbös — egyre fonákabb és elavultabb. Elsődleges a gyakorlat, de nincs egyik a másik nélkül.

— *Az Ön barátja, Walter Benjamin, sok évvel ezelőtt azt mondta az Erbschaft dieser Zeitról [Korunk öröksége], hogy ez a könyv korához viszonyítva bizonyos vonatkozásban nem-egyidejű (ungleichzeitig).*

— Egyidejű (gleichzeitig) vagy hiperegyidejű (übergleichzeitig) — ez igen nagy különbség. Nem lehet egyenlőségjelet tenni közéjük. Ezt úgy kell érteni, hogy nem minden fölösleges, ami eltűnt: a múltban is jövő rejtőzik, van valami, ami még nincs letudva, amit örökségként vettünk át. A paraszthabóruk korából származó mondatost szoktam idézni: „Vert hadként otthonunkba tértünk, / Utódaink győzelmé a reményünk.” Vagyis a paraszthabóru nem fejeződött be, van, mert nem sikerült, bennünk van, ránk maradt: örökségünk, mely kötelességünk egyben. Ennyiben tehát saját korommal aszinkronban lehet, amit mondok. Ez az aszinkronitás (nem-egyidejűség) e könyvemben persze igen céltudatos, óvatos és mindenekelőtt mértéktartó, nehogy valamilyen reakciós romantika kerekedjék ki belőle. Még ha nem is igaz, a propaganda szempontjából fontos, hogy ez a nem-egyidejűség hatni tudjon az emberekre. Az embereket nem elég rossz utópiákat etetni ahhoz, hogy elszigeteljék a jobboldali radikalizmust. A hiperegyidejűség azt jelenti, hogy az embereket úgy hangoljuk rá saját korunkra, hogy a múltban rejlő jövőre emlékeztetjük. A múlt még nem múlt el egészen, még le nem tudott örökséget tartogat számunkra.

— *Ön változásokról, a társadalom forradalmi átalakulásáról beszél, nem*

tud azonban elképzelní olyan felkent forradalmat, amelyen — mint írja — „ne fénylene az irracionális szent olajcseppje“.

— Valóban. Mit akarok ezzel mondani? Azt, hogy az irracionálisat racionálissá kell tenni. Nem meghagyni irracionálisnak, hanem megoldani az irracionálisban rejtőző problémát, hogy az irracionális racionalizmusa kerekedjék ki belőle. A művészetben szintén van egy cseppnyi irracionális. Vannak világos dolgok, amelyek egyáltalán nem világosak. Ha pedig világosak, azért hiperegidejűek, mert még nem jött el az idejük. Ezt igyekszem könyveim sorával a *Spurentól* [Nyomok] legutóbbi könyvemig, az *Experimentum mundi*-ig bizonyítani. A kísérletezés a hiperegidejűségre alkalmazott modern fogalom. A világ nincs készen, még töredék. Nemcsak magunk teremtette dolgok léteznek a világon, hanem olyan valóságos modellek is, amelyekben maga a dolog kísérletezik önmagával, maga a dolog kísérletezi ki önmagát. Mi csak behelyettesítjük magunkat ezekbe a modellekbe. A latin cím (*Experimentum mundi*) a múltra utal, kultúrtörténeti zamata van, de jelentheti a mát és jelentheti a múltban a jövőt. A pszichoanalízis mindig csak a már-nem-tuda-

tosról, vagyis tudattalanról beszél. Az elsüllyedt tudattalannak azonban semmi köze a hiperegidejűséghez, ezen az alapon sok mindent meg lehet érteni, csak a jövőre irányultság tudattalanját nem. Pedig előre megsejtünk, megérzünk dolgokat, amit pedig nem lehet egyszerűen csak a tudattalanba számúzni, ha nevet kellene neki adni, inkább még-nem-tudatosnak nevezném. Ezt a még-nem-tudatosat is ki kell mondani, mert gyakorlati kimondása állja egyedül útját a fasizmusnak. Kimondása nem a szép, a jó és az igaz minél élettelenebb, porosabb, szürkébb kiadásban, hanem maga az eleven élet: az ifjúság. Mi köze ennek a valósághoz? Ezt csak akkor látjuk be, ha tudjuk: a múlt (hiperegidejű) jövőre irányultsága meddig tart, mikor bukkan fel újra, és mennyire függ a gazdasági feltételektől és így tovább? Csupa olyan körülmény, amit én korábban konkrét utópiának neveztem, és amit most minden majom konkrét utópiának nevez, de egészen mást ért rajta. Nos, ennek a hiperegidejűségnek kell helyet találni a fejekben. Nem becses személyemnek, ez teljesen elhanyagolható, hanem annak a dolognak, amelynek véletlenül a szószólója vagyok.

Cs. Gy. fordítása

ERNST BLOCH ÉS LUKÁCS GYÖRGY — EGYMÁSRÓL

Tíz esztendővel ezelőtt ítélték oda az akkor 82 éves Ernst Blochnak a Német Könyvkereskedők Béke-díját. Ebből az alkalomból a Hessische Rundfunk rádióinterjú sugározott, amelyben többek között részt vett az ünnepelt és Lukács György is. Ebből a beszélgetésből közöljük az alábbi részleteket.

Ernst Bloch: — Számomra Heidelberg önmagáért lett fontos. Az egyetemen nem volt különösebb tennivalóm, hiszen már Berlinben fiatalon megszereztem a doktori címet. Heidelbergben újra találkoztam Lukács György barátommal, akit Budapesten ismertem meg. Aztán ott volt Max Weber köre. Sokat mulattunk olyan alakokon, akiket nem értékeltünk túl nagyra. Bágyadt lepkék a nők között és megrészegült mozdonyvezetők a professzorok körében, akik úgy nekiiramodtak, s oly szellemesek akartak lenni, amire professzori alaposág nélkül egyetlen tárcaíró sem képes. Udvariasságból nem akarok neveket említeni, bár mind meghaltak már.

De más is volt itt, a *genius loci*, amely megszüntette Heidelberg közelségét Ludwigshafenhez, s Heidelberget oly távolivá tette, csaknem mint Moszkva avagy a régi Spanyolország.

Ez mind különös módon állt össze, ám a központ azonnal a Lukáccsal létrejött valódi szimbiózis lett, amely három vagy négy évig tartott. Olyan közel kerültünk egymáshoz, hogy közlekedő edényekként működünk. Gyakran távol voltam Heidelbergtől, íróasztalomboltaképpen Garmisch-Partenkirchenben állt, Garmisch és Heidelberg váltogatta egymást. Első filozófiai írásaim is Garmischban kerültek papírra — tehát bajor születésűek, azzal a szándékkal, hogy méltók legyenek az Alpokhoz, amelyek ablakom előtt emelkedtek. Ha távol voltunk egymástól, én Garmischban, Lukács pedig Heidelbergben vagy más-
hol, s aztán egy-két hónap múlva ismét viszontláttuk egymást, előfordulhatott, hogy én vagy ő ott folytattuk a beszélgetést vagy a gondolatot, ahol a másik éppen abbahagyta. A közbeeső idő-

ben rokon folyamat zajlott le bennünk, bár egyáltalán nem beszéltünk egymással.

Ezért, ahogy mi neveztük, „a különbözőségek rezervációjá“-t hoztuk létre, miközben egyes ellentéteket úgymond szintetikusán állítottunk elő. Egyek mindenekelőtt a titkostonácsosok és titkostonácsosnék szalonjaiban voltunk, amelyeket meg kellett vagy meg szoktunk látogatni: a „kellett“ ebben az esetben inkább énám, a „szoktunk“ pedig a sokkal szívélyesebb Lukács Györgyre vonatkozik.

A mi egységünk, hogy is fejezzem ki, Eckharttól Hegelig tartott; Lukács irodalomtudományt tett hozzá, művészetelméletet, Kierkegaard-t és Dosztojevskijt, akik idegenek voltak számomra. Akkoriban szokásom volt azt mondani: „Csak May Károlyt és Hegelt ismerem; minden más e kettő tisztátalan keveréke, tehát minék olvassam?“ Szép, fiatalos, mindenestre határozott mondat. Itt Lukács mérhetetlen fölényben volt.

Megállapodtunk az objektív gondolkodásnál, a rendszerszerű önmagából-kibontakozásnál, az egzisztenciális megértésnél; Lukács az emberibbet hangsúlyozta, miközben az épület, a táj, a természet rendszere, más értelemben Arisztotelész, Aquinói Tamás és Hegel újjászűtelése az én feladatom volt. Tehát különös módon a legszigorúbb rendszerezést végeztük, minden tárgyat a maga helyére állítottunk, ami által felismerhetővé is válik. Ahogy a háziasszony mindent a helyére tesz, úgy kell a filozófusnak is mindent a helyére tennie. A háziasszony, hogy könnyen megtalálja, a filozófus, hogy felismerje. A topológia már fél filozófia.

Tehát a rend pátosza a szabadságpátosz, a bohémiség, a könnyed szellemesség ellen, sok olyasmi ellen Heidelbergben, amit később az expresszionizmus szociológiájának neveztek. Ez egyáltalán nem tetszett nekünk. Ezoterikus iskola-mesterek voltunk a legnagyobb Sturm und Drang-kedvvel. Azt várták tőlünk, hogy túlaradóan lelkesek legyünk, mi pedig rettentő bölcsen beszéltünk, hosszú körmondatokban, ironikus titkostonácsosi modorban, a régi kort, éppen Arisztotelész, Tamás és Hegel korát megidévez. Sajátos ellentét volt, miközben jól megértettük egymást, és jól uraltuk a hangnemet.

Iring Fetscher: — *Lukács úr, Ön Ernst Blochnak az első világháború óta személyes jóismerőse. Megtudhatnánk-e erről valamit?*

Lukács György: — Hát ez nehéz dolg, mert Bloch egyszerűt ragyogó ifjúkori emlékem, nagy élmény volt számomra, amikor megismertem. E pro-

fessor-filozófia közepette hirtelen fel-támadt valaki, aki a régi filozófusok anyanyelvén és a régi filozófusok szel-lemében beszélt. Ez nagy élmény volt, és sokáig nagyon közeli barátságban voltunk. A háború nem ártott ennek, mert Bloch is, én is az első pillanattól kezdve hevesen elleneztük a háborút, s mindketten baloldali irányban fejlőd-tünk.

Aztán persze megmutatkozott a külön-bözőség. Azt hiszem, ma már csak oda kell állítani Bloch *Az utópia szelleme* vagy *Münzer Tamás* című műve mellé az én *Történelem és osztálytudatomat*, hogy lássuk, útjaink már akkor teljesen elváltak, bár mindketten baloldalt, a kommunizmus oldalán álltunk. Úgy vé-lem, ez a különválás számomra mélyült minden lépéssel, ahogy igazibb marxistává váltam.

Itt csak azt akarom hangsúlyozni — sokakkal ellentétben, akik a húszas években radikálisak, sőt kommunisták voltak, majd, ahogy mondani szoktam, nonkonformista konformistákká váltak — Bloch sohasem árulta el baloldali meggyőződését. Mindig baloldalt ma-radt, mindig szocialista maradt, s azt hiszem, ez lenyűgöző voltának egyik oka. A másik ok az, hogy én Blocht a legszellemdúsabb írónak tartom mind-azok között, akiket egyáltalán ismerek. Ha szabad így mondanom: különleges stílusa van, Hebel *Kincsesládikájának* és Hegel *Fenomenológiájának* vegyülete. S ez a német próza történetében egyedül-álló, és elfeledteti aztán, hogy lényegében nem marxista rendszerről, hanem egy utópista rendszerről van szó. Bloch alapfelfogása utópikus.

Iring Fetscher: — *Bloch úr, hogyan látja Ön Lukács fejlődését és a saját-ját egymáshoz való viszonyukban?*

Ernst Bloch: — Nem tudom, én való-színűleg másként ítélném meg, mint Lu-kács, anélkül hogy azt állíthatnám, az a helyesebb, amit én mondok. A külön-válás 1917-ben következik be, amikor Münchenbe távoztam — nagyfokú rövid-látásomért katonai szolgálatra mindun-talan alkalmatlannak nyilvánítottak —, s az akkori Münchennek már semmi kö-ze nem volt a Sturm und Dranghoz és a Jugend-stílushoz, de köze volt az exp-resszionizmushoz. Lukácsnak minden rejtve maradt, ami kívül esett a Giot-tótól a vele rokonnak ítélt Cézanne-ig tartó fejlődésvonalon, ami nem volt szigorú forma, azt „egy cigány zilált ideg-rendszeré“-ből származtatta, s ez volt a legnegatívabb ítélet, amely számára egyáltalán létezett. Nála a klasszikus állt az élen. Újklasszicista volt, az ma-radt máig, ebben nem változott sokat; itt ő valószínűleg téved. [...] Lukács

megmaradt ennél az újklasszicizmusnál, s minden más — akkor még nem talált rá nevet, ma azt mondaná: — dekadencia vagy elfajulás volt, tehát éppen „egy cigány zilált idegrendszeré”-nek eredménye.

Én akkor ismertem meg Franz Marc és Kandinszkij első képeit, megjelent a *Kék lovas* és az Új Zene. Egészen más világ volt, nem a nyugodt tájékozódásé, hanem expedíció az ismeretlenbe, „meg-tört” tárgyiassággal, tagadott tárgyiassággal, kódok keresése, kutatás valami után, ami még nem is létezett a meglevő világban — így például mindenekelőtt Kandinszkij képeiben és grafikáiban. Tehát éppen azon a területen, amelyen Lukácsnak feltétlenül igazat adtam: a festészetben — éppen ott kezdődött mindez, és semmi sem stimmel már. Nekem az egész újklasszicizmus már akkor nagyon nemes, nagyon meddő epigon-ságnak tűnt, hiszen az „új”-ban nincs már semmi új, régi kávéüledék felön-tése, amely a maga idején remek volt, de nem bírja az újabb felmelegítést. Tehát itt következett be a törés.

A törés nyilvánvalóvá vált egy dolgozatban, amelyet akkortájt írtam, úgy 1916 körül, *Az ornamentum létrehozása* címmel. A téma maga az ornamentum volt, nemcsak a feljövőben levő, nagyon is tárgyas művészethez viszonyítva, hanem mint olyan, amit szerintem nem méltattak kellő figyelemre a művészet-történetben, filozófiai és — hogy el ne kerüljem a kemény kifejezést, amely Lukács számára akkor még nem volt tiltott szó — metafizikai jelentésében: az ornamentum mint írásjel, a dolgok, a külvilág írásjele is, amely „írva” van azokban a formákban, amelyeket felmutat. A „targyiasság” elvesztésekor aztán más tárgyiasságra esik a hangsúly, olyanra, amely még nem jelent meg, álcázott ornamentumok tolokodnak most előre, s megfejtésre van szükség. Emögött erjed a „még nem”, amely még nem került felszínre. Főleg a zenében, melynek különben sincs köze látható tárgyakhoz, hanem valami közelítőnek a meghallása.

Az utópia szelleme című könyvem eléggé kifejtett zenebölcsélettel összekapcsolva jött létre, s most már megvolt az „utópia” vezérszó. Ennek semmi köze az utópia negatív értelméhez, vagy csak annyiban, amennyiben az utópia nem locsogás, hanem ellenőrizni kell, a világgal egy nevezőre hozva, a világból okul-

va, ahogy később mondtam: *docta spes*, bölcs remény és kiigazított remény — ez már felmerült. Am a fő dolog az volt, hogy megszabadítsuk ezt a szót a „persze, ez csak utópia” lebecsülő értelmétől, s felmutassuk a hagyományokban az utópia hatalmas múltját: a jövő a le nem tudott múltban s minden lehetséges területen; az utópia középpontjában ornamentum és zene és misztika áll. S aztán következett a politikai zárórész: *Karl Marx, a halál és az Apokalipszis*, vagy „A világutak ábrázolása”: hogyan válhat a belső külsővé és a külső ismét belsővé — nem *válik*, nem *biztosan lesz*, hanem *válhat*... A lehetőség kategóriája. Még nem tudatos, még nem létrejött, a mi és az egész világ feltáratlan arca: ez volt az az ügylet, amellyel korábban Lukács is foglalkozott.

Iring Fetscher: — *Amikor Az utópia szellemét írta, azt hiszem, már lezajlott az októberi forradalom...*

Ernst Bloch: — ...mi természetesen mindketten *beteljesülésnek* tekintettük az októberi forradalmat, Lukács akkori-ban még inkább teológiai értelemben, mint én. Alekszandr Blok versére gondolok a vörösgárdistáról, aki a lázadó munkások csoportja előtt halad — ez Jézus Krisztus. Nagy hatással volt Lukácsra, voltaképpen sokkal nagyobb hatással, mint rám, hiszen ő Kierkegaard és Dosztojevszkij felől érkezett, én Hegel felől, ahol Jézus Krisztus nem azt a szerepet játssza, mint Kierkegaard-nál és az orosz misztikában. Ez tehát megdöbbentett, de igazolt is bennünket.

A különbség talán az, hogy Lukács még a régi értelemben beszél az utópiáról mint locsogásról és lelkendezésről, miközben az utópia a lehetségesnek a létezőben meglevő túlsúlyára vonatkozik, arra a lehetségesre, amelyet a létezőben fel kell és fel lehet kutatni, amely még nem tudatosult bennünk, s még nem öltött alakot a világban. Később, körülbelül 1920-ban, én provokáltam vitát Lukácssal, a következő témáról: „Nem lépett-e a szocializmus túl nagyot az utópiától a tudomány irányában? Nem arról van szó, hogy a szocializmus elveszti morális hátterét az emberek számára, de nem ragadja meg többé a *fantáziájukat*. Nem kellene-e az utópisták agyában még meglevő „hová”-t és „miért”-et, a távoli célok jelenlétét a közeli célokban *jobb*an hangsúlyoznunk? Nem a közeli feláldozását a távoliakért, hanem a távoli célok *jelenlétét*.”

R. J. fordítása